

**XIX међународни научни скуп «Правнички дани –
Проф. др Славко Царић»
„ПРАВО, НАУКА И ДРУШТВО – АКТУЕЛНА
ПИТАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕ”**

**XIX international scientific meeting „Legal days –
Prof. Slavko Carić, PhD”
„LAW, SCIENCE AND SOCIETY – THE CURRENT
ISSUES AND PERSPECTIVES”**

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
The University of Business Academy in Novi Sad
The Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad

Нови Сад, 23. септембар 2022.

Зборник радова са XIX међународног научног скупа

„Правнички дани – Проф. др Славко Царић“
„ПРАВО, НАУКА И ДРУШТВО – АКТУЕЛНА ПИТАЊА И ПЕРСПЕКТИВЕ“

23. септембар 2022. године у Новом Саду,
у организацији Универзитета Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

Издавач:

Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
Гери Кароља бр. 1, телефон: 021/ 400 - 499
Web: www.pravni-fakultet.info

Рецензенти:

Др Мирко Кулић   **Др Гордана Бејатовић,**
редовни професор   ванредни професор

Др Милан Почуча   **Др Јелена Стојшић Даветић,**
редовни професор   ванредни професор

Др Владимир Козар   **Др Сања Шкорић,**
редовни професор   ванредни професор

Др Милош Марковић   **Др Маријана Младенов,**
редовни професор   ванредни професор

Др Јелена Матијашевић   **Др Срђан Дамњановић**
редовни професор   ванредни професор

Др Предраг Мирковић   **Др Марко Станковић,**
ванредни професор   доцент

Др Дарко Голић   **Др Маја Суботин**
ванредни професор   доцент

Др Јоко Драгојловић
ванредни професор

За издавача:

Др Мирко Кулић, редовни професор

Уредник:

Др Милан Почуча, редовни професор

Штампа:

НС Мала књига плус, Нови Сад

Тираж: 150

ISBN 978-86-86121-21-6

Научни одбор:

ПРОФ. ДР МИЛАН ПОЧУЧА - председник Научног одбора

Продекан за науку, квалитет и развој и шеф Грађанскоправне катедре на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРКО ЦАРИЋ

Ректор Универзитета Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРИЈАНА ЦАРИЋ

Председник Савета Универзитета Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МИРКО КУЛИЋ

Декан Правног факултета за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРИЈАНА ДУКИЋ МИЈАТОВИЋ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитет Привредна академија у Новом Саду и ванредни професор Факултета техничких наука Универзитета у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ПРЕДРАГ МИРКОВИЋ

Продекан за наставу и ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР МАРИЈАНА МЛАДЕНОВ

Продекан за међународну сарадњу и ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ЗОРАН ПАВЛОВИЋ

Шеф Кривичноправне катедре на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ДАРКО ГОЛИЋ

Шеф Теоријске и јавноправне катедре на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ЖЕЉКО БЈЕЛАЈАЦ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ЈЕЛЕНА МАТИЈАШЕВИЋ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР КОЗАР

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР САЊА ШКОРИЋ

Ванредни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ДУШАНКА ЂУРЂЕВ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР ЦАТИЕВ

Шеф катедре Кривичноправних наука Руске академије за адвокатуру и нотаријат | Руска Федерација

АКАДЕМИК ДР НЕДЕЉКО СТАНКОВИЋ

Европски универзитет Брчко дистрикт и Ректор Европског универзитета „Kallos” Тузла и | Босна и Херцеговина

АКАДЕМИК ДР БРАНКО ВУЧКОВИЋ, ЕМЕРИТУС

Универзитет „Адриатик“ – Бар, Факултет за пословну економију и право | Република Црна Гора

АКАДЕМИК ДР ВЕСНА ВУЧКОВИЋ

Судија, в.д. председника Врховног суда Црне Горе, Универзитет „Адриатик“ – Бар, Факултет за медитеранске пословне студије, Тиват | Република Црна Гора

PROF. DR DR. WOLFGANG ROHRBACH

Akademik Evropske akademije nauka u Salzburgu | Austrija

PROF. DR VANO TSERTSVADZE

Georgian Institute of Public Affairs | Gruzija

PROF. DR. AMER FAKHOURY

Dean College of Law American University in the Emirates | Ujedinjeni Arapski Emirati

ПРОФ. ДР РУДИКА ГМАЈНИЋ

Професор на Медицинском факултету у Осијеку и члан Хрватске академије медицинских наука | Република Хрватска

ДОЦ. ДР ЈАН ЈАНАЋ

Доцент на Факултету за менаџмент, Универзитет Коменски Братислава | Република Словачка

ДОЦ. ДР БРАНИСЛАВ ДУДИЋ

Доцент на Факултету за менаџмент, Универзитет Коменски Братислава | Република Словачка

ПРОФ. ДР НЕЂО ДАНИЛОВИЋ

Редован професор Универзитет Никола Тесла у Београду и председник међународног удружења методолога друштвених наука у Београду | Република Србија

ПРОФ. ДР АЛБИНА ФАЗЛОВИЋ

Ванредни професор Европском универзитету Брчко дистрикт на Европском универзитету „Kallos” Тузла | Босна и Херцеговина

ПРОФ. ДР ЗОРАН ФИЛИПОВСКИ

Проректор за међународну сарадњу, Интернационални „Vision” Универзитет | Северна Македонија

PROF. DR ALEXIOS PANAGOPOULOS

University Neapolis Paphos Cyprus, master studys in public law and administration | Republika Kipar

ПРОФ. ДР НЕБОЈША ШАРКИЋ

Декан Правног факултета, Универзитета Унион у Београду | Република Србија

ДР МИШО ЂУРКОВИЋ

Научни саветник, Директор Института за Европске студије у Београду | Република Србија

ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР ЧЛОВИЋ

Директор Института за упоредно право у Београду | Република Србија

ПРОФ. ДР БОГДАН ВУКОСАВЉЕВИЋ

European Research Institute for Strategic Studies | Словенија

ПРОФ. ДР МИЛОШ МАРКОВИЋ

Редовни професор на Правном факултету за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду | Република Србија

Dr Srđan Damnjanović, vanredni profesor
 Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu
 Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu
 e-mail: srdjan.damnjanovic@pravni-fakultet.info

KRIMINAL KAO PREDMET PRAVNE ETIKE

Apstrakt:

Pravna etika je za svega nekoliko decenija prevalila dug i uzbudljiv put. Zahvaljujući uticaju teorijske psihonalize, a uprkos razlici koja vlada između moralnih, običajnih i pravnih normi, pravna etika se izborila za svoj predmet. U najkraćem, kriminal predstavlja izlaz iz različitih zahteva i normi. Njihovo dovođenje u vezu postalo je moguće zahvaljujući Lakanovom shvatanju zakona, odnosno „Zakona” (jer upotrebljava veliko slovo). Lakan ne cilja na zakon u juridičkom smislu, nego na fundamentalni princip koji leži u temelju svih socijalnih odnosa i normi. Kriminalnim činom subjekt razrešava svoje unutrašnje tenzije i obezbeđuje delovanje i identitet, uprkos različitim i protivrečnim normama i zahtevima. Pokušaćemo da rasvetlimo ne samo odnos koji vlada između različitih normi, nego i razliku koja se javlja između zahteva koje nameće društvo i sredstava za njihovo ispunjenje (teorija anomalije). Iz pravno-etičke perspektive koju zagovaramo, jedna zajednice se ne procenjuje ni prema zakonima koje donosi, ni prema običajima koje je nasledila, a još manje prema moralnim uverenjima, nego shodno dozvoljenom načinu kršenja zakona.

Ključne reči: Ime-oca, patricid, Zakon, passage à l'acte, kriminal.

Uvodne napomene

Zadatak rada sastoji se u problematizaciji konstitutivne ravne pravne etike, naime, u rasvetljavanju odnosa moralnih, običajnih i pravnih normi. Pokušaću da demonstriram kako subjektivnost nastaje iz nesklada različitih normi i zahteva. Naime, psihoanaliza je zainteresovana u prvom redu za zločin super-ega, zato što se on javlja kao razrešenje podeljenosti između ega i super-ega. Bar po približnoj analogiji, tu razliku možemo posmatrati shodno razlici koja postoji između morala, običaja i zakona. Pravna etika nalazi se na uzbudljivom minskom polju razlika, preseka i protivrečnosti koje subjekt razrešava na ovaj ili onaj način. Subjekt nastaje i postoji zahvaljujući razrešenju nesklada. U tom smislu prihvatam stanovište po kome je kriminalni čin ne samo kršenje, nego i za potčinjavanje zakonu, a tzv. „noćni zakon” - podrazumevajući i obavezni način kršenja zakona jedne zajednice. Na kraju, ideje Žaka Lakana, Slavoj Žižeka i Reneta Salecl dovodim u vezu „tradicionalnijim” kritičkim teorijama.

Lakanova psihoanalitička teorija pokušava da objasni poreklo kriminala tako da ga ne dehumanizuje.¹⁾ Počinitelj koji dela kroz kriminalni čin kao passage à l'acte može razrešiti svoje unutrašnje tenzije, ali i više od toga, postati subjekt. Salecl se poziva na lakanovsku tipologiju zločina koja se sastoji iz zločina Ega, Selfa i super ega. Zločin ega je zločin počinjen iz profita, zločin Selfa je instinktivan zločin – reakcija na agresiju. Psihoanalizu zanima tek treća vrsta zločina, zločin Super-ega, gde je na delu rascap između Ega i super-ega. Subjekt pokušava da razreši taj rascap kroz kriminalno delo. U tom tipu zločina, Lakan razlikuje paranoju samokažnjavanja i paranoju zahteva. U paranoji samokažnjavanja agresivni nagon je inhibiran i usmeren na subjekt, dok je u paranoidnom zahtevu usmeren spolja. Dok kriminalac prvog tipa uništava sebe, u drugom slučaju orijentisan je spolja, pa se kriminalni akt iz perspektive subjekta javlja kao akt odbrane vlastitog prava. S obzirom na dvojstvo

¹⁾ Salecl, R., (1993). Crime as a mode of subjectivization: Lacan and the law, Law Critique 4, 4.

zakona, kriminalni čin nije tek kršenje zakona, nego i način da se subjekt podvede pod zakon, da deluje potčinjavanjem ili kršenjem.²⁾

Spoljašnje i unutrašnje norme

Problem nije nov. U teoriji su jasno obeležene razlike između „moranog zakona” koji upravlja unutrašnjošću individue i normi koje potiču iz spoljašnjeg svetu. Konfuzija redovno nastaje ukoliko se previdi čuvena Aristotelova distinkcija. Reč etika, navodi Aristotel, potiče od grčkih reči *ethos* i *ēthos* koje znače običaj i – moral (lat: *mos*), odnosno ćud, specifični moralni karakter. Prva reč se koristila da označi običaje i norme prema kojima se ljudi upravljaju i rukovode u svojim delovanjima, dok se druga reč odnosi više na lične moralne karakteristike, unutrašnja svojstva kao i na lični karakter:

„Vrlina se deli na dve vrste – na intelektualnu i na moralnu. Intelektualna duguje i svoj postanak i svoj razvoj uglavnom nastavi, i zato ona zahteva vremena i iskustva; moralna vrlina, naprotiv, dolazi s *navikom*, pri čemu je i dobila ime koje se vrlo malo razlikuje od naziva za običaj.” Eth. Nic. 1103a³⁾

Na sličan način Platon u „Zakonima” piše o potrebi podupiranja vrlina i navika (653a-d)⁴⁾ i to na jedan neposredan način (što je čovek u malom, to je država u velikom). Aristotel razotkriva specifičan krug u odnosu običaja i morala, odnosno prirodnu neprirodnost čoveka. Vrline ne nastaju po prirodu, ali smo po prirodi načinjeni razvijajući se poukom i navikom, tj. sposobni smo da i spoljašnje norme učinimo stabilnim i unutrašnjim.

Ukoliko prihvatimo hegelijansku paradigmu, formulisana podela zadobija i istorijsku dimenziju. Moralnost kao unutrašnji poredak delovanja rađa se slomom klasičnog polisa, odnosno, slom jednog vodi rođenju drugog: „S unutrašnjim svetom subjektiviteta, koji je svitao, nastupio je lom sa zbiljom.” Hegel istorijski trenutak nastanka morala locira u Sokratov *daimonion*, na vlastito, unutrašnje „proročište”, ali postoji i spoljašnje „proročište” – sam polis, kao tradicijom prenošen oblik zajedništva. Pre Hegela, Kant razdvaja moralitet od legaliteta. Legalitet odgovara spoljašnjem zakonodavstvu kojim se članovi jedne države drže u zajednici, od moraliteta ili unutrašnjeg zakonodavstva, koje odgovara inteligibilnom karakteru ljudi.⁵⁾ Hans Kelzen takođe insistira na strogom razdvajanju legaliteta i legitimteta. Ono što važi i ono što treba da bude različite su dimenzije, pri čemu se pravnik stara za oblast svoje profesije, on je prinuđen da neгуje svojevrsnu „profesionalnu etiku” koja isključuje samu etiku. Shodno navedenim stanovištima, teško je prihvatiti implikativnu vezu između morala, običaja i prava, kao i zdravorazumski sud o tome da se norme mogu prosto zabeležiti, institucionalizovati a zatim se njihovo kršenje sankcioniše od strane države. U sličnom duhu Grozdić i Pavlović pozivaju se na stanovište Radomira Lukića: „Glavna specifičnost morala ogleda se upravo u njegovoj unutrašnjoj, autonomnoj obaveznosti”, ali sem te unutrašnje obaveznosti, „moral odlikuje i njegova spoljašnja, društvena obaveznost.”⁷⁾ Međutim, taj odnos nije implikativan, nego postoji kao jedan, protivrečan stepenik više. Možemo taj odnos dočarati pozivaju se na mogućnost susreta i ukrštaja različitih linija, a možemo pronaći i analizirati niz slučajeva gde unutrašnja moralnost zapoveda jedno, običaji drugo, a emancipatorni zakoni nešto sasvim treće.

Pored morala, običaja i zakona, postoji još jedna instanca koja se redovno zaobilazi. A to je tzv. „noćni zakon”. Slavoj Žižek nalazi da tajni kodeks, „noćni zakon” koji krši eksplicitna pravila zajednice, predstavlja duh zajednice u najčistijem obliku, kao opsceni zakon super ega (na primer, kada poreznik kaže „ovaj nije platio porez, zato mu je firma živa”). Dok eksplicitni zakon počiva na mrtvom ocu kao simboličkom autoritetu (Ime-Oca), nepisani kodeks počiva na sablasnom

2) Ibid, 7-8.

3) Aristotel, (2003), Nikomahova etika, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 26.

4) Platon, (1990), Zakoni. Epinomis, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod.

5) Tadić, Lj., (1983), Filozofija prava, Zagreb, Naprijed, 118.

6) Kelzen, H., (1991). Opšta teorija prava i države, Beograd, Arhiv za pravne i društvene nauke.

7) Grozdić, B., Pavlović, Z., (2017). Uvod u pravnu etiku, Novi Sad, Univerzitet Privredna akademija, 39.

surogatu Imena-Oca, na primordijalnom ocu. Iz čega slede dve važne posledice: prva je da sam sistem proizvodi višak uživanja koga se mora osloboditi (na kraju se sistem oslobađa onih koji su predstavljali njegovo otelovljenje); a druga je da žrtve sistema (na primer, da zatvorenici zlostavljani u zatvoru „Abu Graib“) na taj način bivaju inicirani u dominantnu kulturu.⁸⁾ Za našu analizu odlučno je sledeće: ne procenjujemo zajednicu prema zakonima koje je donela, prema njenim običajima i tradiciji, a još manje prema moralnim uverenjima njenih pripadnika, nego prema načinu prihvatljivog kršenja zakona, kao i mehanizmima posredstvom kojih se ona oslobađa upravo od tog elementarnog i konstitutivnog „viška“. U tom smislu *kriminal* ima veoma značajno mesto u podležje etičkoj proceni i analizi, pogotovo kada je reč o onom delu pred kojim se najčešće zatvaraju oči. U tekstu nas zanima onaj deo kriminala koji u najvećoj meri ostvaruje presek između imaginarnog i simboličkog registra, između transgresije zakona od strane delatnika države i individualnih, unutrašnjih karakteristika počinioca. Taj presek je od najvećeg interesa za pravnu etiku. Korupcija, sukob javnog i privatnog interesa kao i organizovani kriminal, počivaju na sličnom preseku.

Mit o patricidu i eksplikacija introjeckije

Pre Lakana, Sigmund Frojd je pokušao da odgonetne poreklo zakona, kao i običajnih i moralnih normi. Konkretnije, sledićemo hipotezu po kojoj Frojd obrazlaže teoriju demokratske vlasti u čijem središtu se nalaze tri osnovna elementa: neizbežnost utemeljenja, nužnost zakona i neophodnost odbacivanja despotizma. Frojd demonstrira kako struktura Edipovog kompleksa, postaje model na osnovu koga se može izvesti objašnjenje nastanka univerzalnog zakona na osnovu njegovog porekla u jednom kriminalnom činu.⁹⁾ U širem smislu, Frojd se bavi pitanjem kao propisati zakone koji štite slobodu individue, kako se oni slažu sa zakonima koji štite slobodu drugih. Filozofski mit je dobro poznat: sinovi plemena, ustajući protiv oca, u činu kolektivnog nasilja ubijaju oca i jedu njegov leš. Nakon ubistva, porekli su zločin i uveli nov društveni poredak na osnovu egzogamije (odricanje od posedovanja žena iz klana) i na zabrani ubijanja supstituta oca (totemizam). Totemizam, egzogamija i zabrana incesta su zajednički model za sve monoteističke religije. Frojd unosi u antropologiju teme moralnog zakona i krivice. Ubistvo je nužno, a umesto straha od incesta, uvodi se interiorizacija zabrane. Svako društvo je zasnovano na ubistvu vladara, ali je izlazilo iz ubilačke anarhije tek ako je ovo kraljeubistvo bilo praćeno kaznom ili izmirenjem sa likom oca, jedinog koji rasterećuje savest (*Totem i tabu*).

U Frojdovoj teoriji uloga oca je ambivalentna, jer on govori o dve različite očinske figure. Sa jedne strane se nalazi edipalni otac, otac koji je podređen zakonu i onaj ko tu podređenost prenosi na svoje potomke. Kroz identifikaciju sa ocem subjekat razvija svoj Ego-ideal. Za Lakana je otac označitelj (hobi, delatnost, neka druga ličnost), ime-oca, koje raskida vezu dete-Druge (majka) i reguliše njegovu želju. Druga figura je otac iz dela *Totem i tabu*, primordijalni otac, otac apsolutne moći, koji nije podređen zakonu, već funkcioniše na nivou super-ega (običaji, kao i ona pravila koja se krše). Antagonizam između edipalnog oca i oca nepodnošljivog uživanja, na drugom planu se manifestuje kao antagonizam između želje koja je podređena zakonu i nepodnošljivog *jouissance*, viška uživanja i kršenja zakona.

Na kraju, pored svih nabrojanih elemenata, od morala do „noćnog zakona“ postoji i „Zakon“. Kad Lakan govori o zakonu, odnosno o „Zakonu“ jer upotrebljava veliko slovo, ne cilja na zakon u juridičkom smislu, nego na fundamentalni princip koji leži u temelju svih socijalnih odnosa. Uvek je reč o univerzalnim principima koje društvo čine mogućim. Zakon o kome najčešće govori Lakan

⁸⁾ Žižek, S., (2008). O nasilju, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o. 143.

⁹⁾ Salecl, R., *ibid*, 4-20.

je osnovni lingvistički entitet, zadužen za stvaranje mreže pravila i zakona: „Ovaj zakon se dovoljno jasno, otkriva identičnim sa prirodom jezika”. Bez srodničkih nominacija, moć nije sposobna da uspostavi moć preferencija i tabua koji vezuju niz generacija. I zaista, zbrka generacija, jeste ono što Biblija i tradicionalni zakoni optuženo kroz odvratnost reči i opustošenost grešnika.¹⁰⁾ Simbolički poredak koji se može nazvati zakonom označitelja je čisto lingvistički entitet, a jezička struktura je već simbolički poredak po sebi.

Kriminalni čin kao posledica i razrešenje anomalije

Navedeni konceptualni niz: jezik, zakon, želja obezbeđuje da različite norme kao i različiti zahtevi budu sagledani i uračunati. Premda zakon nameće granicu želji, takođe je istina da zakon stvara želju – kroz zabranu. Ukoliko je želja želja za transgresijom, neophodna je njena zabrana. Kriminalni čin se u teorijskoj psihoanalizi može svesti, bez straha od banalizacije, na ubistvo imaginarnog oca, zastupnika vlade, jednog simboličkog poretka, u želji počinioca da ga vlada prizna kao subjekta, zadobijajući identitet koji nije posedovao. Razlika koja se javlja između spoljašnjeg i unutrašnjeg zakona je presudna:

„Zakon kao socijalni poredak je sistem subjektivizacije. Kada zakon qua ime-oca zaustavlja funkcionisanje pravnog poretka, (važeci) zakon postaje tačka orijentacije subjekta. Pravni sistem tako preuzima ulogu simboličkog, mrtvog oca koji podvrgava subjekta zakonu. Međutim, najvažnije je to da taj zakon istupa protiv subjektovog super-ega: njegova uloga je da ograniči subjektov *jouissance* ili nepodnošljivi užitek, a ne, kao što bi utilitaristi rekli, da ga omogući u još većoj meri.”¹¹⁾

Za prelazak od pravno-etičkog problema kriminala ka teoriji anomalije (alijenacije) poslužiće nam Džejmsonov esej o filmskoj trilogiji „Kum”. Mafijaška saga „Kum” nije priča o jednoj mafijaškoj porodici, nego više predstavlja prizor američkog biznisa kao takvog. Kriminal i prestupničko ponašanje nije slučajnost, nego je reč o načinu postojanja društva. Prema Džejmsonu, cele klase i njima pripadajuća kulturna produkcija prepuštene su anomaliji: „Grupacije koje pripadaju dominantnoj beloj srednjoj klasi, koje su već prepuštene anomaliji, društvenoj fragmentaciji i atomizaciji, nalaze u etničkim i rasnim grupama koje su ujedno objekt njihove socijalne represije i statusnog prezira, istovremeno sliku nekog starijeg kolektivnog geta ili komšijske solidarnosti, oni osećaju zavist i ressentiment prema Gesellschaft-u starijeg Gemeinschaft-a, koji se istovremeno eksploatiše i ukida.”¹²⁾ Porodica postaje glavna sfera u kojoj subjekt misli da je „za sebe”, međutim reč je o višestrukoj iluziji. Imaginarijum porodičnog života susreće se sa drugim projekcijama. Posebno melodramatičnu notu pruža nastojanje „emancipovanog kuma” da svoje poslovanje prevede u legalne okvire, ali kako napreduje, otkriva sve uspešnije forme organizovanog kriminala, samo na višem nivou. Što je uspešniji, kum je tim više izigran na poslovnom planu, a kao otac – doživljava tragediju.

Mafijaška saga Frensis Forda Kopole, bar u Srbiji, posebno je prihvaćena od strane uspešnih sportskih radnika, a zatim i pripadnika tranzicione lumpenburžoazije, kojoj je filmska naracija poslužila kao svojevrsna legitimacija. Niz liknosti sa naše javne scene se identifikuje sa ulogom kuma iz filmske trilogije.¹³⁾ Nije posebno bilo teško u celoj sagi prepoznati kuma kao supstituta oca, ali, katarzični preokret nedostaje, odnosno uvid da već ceo svet funkcioniše kao mafija (film

¹⁰⁾ Lacan, J., (2005). *Écrits*, London and New York, Routledge (Taylor & Francis e-Library), 49.

¹¹⁾ Salecl, R., *ibid*, 18.

¹²⁾ Jameson, F., (1979). *Reification and Utopia in Mass Culture*, *Social Text*, no. 1, 146.

¹³⁾ Radosavljević, R., (2007). Nikada nisam bio nikakav plejboj (Intervju sa Draganom Džajićem), *Novosti* 12. maj 2007. <https://www.novosti.rs/vesti/scena.147.html:197929-Nikada-nisam-bio-nikakav-plejboj>. I konkurentna strana je podlegla čarolijama „Kuma”: Đukić, I., (2015). „Vujošević: Ovi „navijaci” su sramota za Partizan, neka nauče nešto uz film „Kum””, *Sportal.rs* 21.11.2015 <https://sportal.blic.rs/kosarka/domaca-kosarka-i-aba/vujošević-ovi-navijaci-su-sramota-za-partizan-neka-nauče-nesto-uz-film-kum/2022042621020757228>.

je u tom smislu sasvim „neuzorit“ za aktere današnje globalne ekonomije). Kum kao još jedan neuspešan otac pokušava da pobegne iz začaranog kruga želje i zakona. Na toj polovičnosti recepcije počiva popularnost sage. Baš zato što poruka nije presena, ona ostaje u opticaju.

Ostalo je da razmotrimo odnos subjektivizacije putem kriminala i različitih formi anomije (alijenacije). Različite teorije kriminala pružaju različite eksplikacije. Biološka teorija kriminala (Čezare Lombrozo), kao i psihološka teorija (Hans Ajzenk), ostavljaju po strani upravo ono što je konstitutivno (običaj – moral, Ego – Super ego), dok se teorija anomije (Dirkem – Merton), približava odnosu koji će nam obezbediti nešto detaljniju tematizaciju. U klasičnom dobu, usvajanje opštih normi polisa odlučivalo je o karakteru pojedinca. Pored Platonovih i Aristotelovih dela, o tome svedoče i Teofrastovi karakteri iz istoimenog dela: licemer, poltron, snom, cicija, vlastoljubac, poznouk. Redovno je reč o promašaju prave mere.¹⁴⁾ Danas je situacija upravo suprotna: kršenje ili ispadanje iz koloseka garantuje socijalnu probitačnost. U udžbenicima poslovne, pravne, primenjene etike nalazimo jedno opšte mesto. Reč *etika* nije se nikada tako često koristila kao danas, a savremeni čovek je uspešno naučio da se ograđuje od glasa savesti! Bez morala se može, premda je on za neke profesije, kao što smo pokušali da pokažemo, remetilački faktor.

Shodno teoriji anomije, kriminalno delovanje je posledica strukturalnih tenzija i moralne regulacije u društvu. Ukoliko težnje subjekta i društvene norme nisu usklađene a aspiracije zadovoljene i nagrađene, taj raskorak između želja i njihovog ispunjenja rezultiraće devijantnim pobudama. Pojam anomije prvi je uveo Emil Dirkem, koji je smatrao da u savremenom društvu tradicionalne norme i standardi polako nestaju a da se pri tome ne zamenjuju novim normama. Anomija se javlja kada nema jasni standarda kojima se određuje ponašanje u određenoj oblasti života. U takvim uslovima, verovao je Dirkem, kod ljudi se javlja osećaj besciljnosti i očaja, pa je anomija jedan od glavnih faktora samoubistva¹⁵⁾.

Prema Robertu Mertonu, izvor kriminala utkan je u samu strukturu američkog, pa i svakog drugog društva. Merton je prilagodio i razvio Dirkemovu ideju o anomiji, kako bi ukazao na pritiske kojima su pojedinci izloženi kada se opšte prihvaćene norme ne podudaraju sa društvenom stvarnošću. Na primer, današnja opšteprihvaćena vrednost je materijalni uspeh, a sredstvo za postizanje tog uspeha su samodisciplina i naporan rad. A ta ideja naprosto nije tačna, jer mnogima koji su u nepovoljnom društvenom položaju pružaju se samo ograničene mogućnosti, a oni koji nisu uspešni smatraju se odbačenim usled svoje navodne nesposobnosti da ostvare materijalni napredak. Zato je prema Mertonu devijantnost nus-produkt ekonomskih nejednakosti i odsustva mogućnosti.¹⁶⁾

Pošto se kriminal javlja i kada društvo postaje bogatije, a ne samo siromašnije, Merton ukazuje na suprotnost između povećanih želja i stalne nejednakosti, kao i na osećaj relativnog lišavanja, kao važnog elementa devijantnog ponašanja. Prestupničko ponašanja je, prema Mertonu, prirodna reakcija pojedinca na situaciju u kojoj se nalazi. On je razlikovao pet mogućih načina reagovanja na tenziju koja postoji između društveno prihvaćenih vrednosti i ograničenih sredstava za njihovo ostvarivanje:

Konformisti prihvataju opštepriznate vrednosti i konvencionalna sredstva za njihovu realizaciju, bez obzira da li su u tome uspešni ili ne. Većina nas spada u ovu kategoriju.

Inovatori se pridržavaju društveno prihvaćenih normi ali koriste nelegitimna ili nezakonita sredstva – dakle moguće je biti ugledan profesor (kao ja) ali koristiti nelegitimna sredstva (mito, korupcija, izbegavati porez i sl).

¹⁴⁾ Vidi: Teofrast., (2002). Karakteri, Beograd, Mono&Mašana press.

¹⁵⁾ Gidens, E., (2003). Sociologija, Beograd, Ekonomski fakultet, 216.

¹⁶⁾ Ibid, 216.

Ritualisti se pridržavaju društveno prihvaćenih rituala, pravila se slepo poštuju radi njih samih, bez nekog šireg cilja – to su ljudi koji ostaju privrženi svojim poslovima pa i kada oni više ne pružaju nikakve izgleda za uspešnu karijeru, a ni dovoljno beneficija.

Oni koji se povlače – jesu ljudi koji odbacuju dominantne vrednosti, takmičarski i duh i napuštaju društvo, bilo kao pojedinci, bilo kao pripadnici samodovoljnih zajednica.

Buntovnici odbacuju postojeće vrednosti i postojeća sredstva ali imaju snažnu volju da ih zamene novim i da rekonstruišu postojeći sistem. To su pripadnici različitih radikalnih grupa.¹⁷⁾

Teorije kriminala lociraju nastanak u neki spoljašnji faktor (siromaštvo, porodična disfunkcionalnost, itd), ili unutrašnji (agresivnost, predispozicija, bipolarni poremećaj). Sve te intencije dehumanizuju kriminal – kriminalac je objekt spoljašnjih ili unutrašnjih sila – tek Mertonova teorija anomije povezuje spoljašnje i unutrašnje, insistirajući na neskladu zahteva i sredstava za njihovo ostvarenje. Ali taj nesklad obezbeđuje da se individua prepozna i subjektivizuje – dakle i da se potčinjava i da deluje. Konformisti, inovatori, buntovnici kao i oni koji se povlače, ubistvom imaginarnog oca izazivaju zastupnika zakona da ih prizna kao subjekt. Za svaki od ovih oblika moguće je naći poseban modalitet spoljašnjeg i unutrašnjeg.

Kriminalitet je pojava u društvu koja se manifestuje u vršenju društveno opasnih za koje je predviđena krivična sankcija.¹⁸⁾ Za privredni kriminal je karakteristična hijerarhijska struktura, monopolistička kontrola i primena moći, uz korišćenje korupcije i izbegavanje sankcija, uz primenu vrhunske tehnologije i primenu preduzetništva (prodaja, promet), uz vezu sa vlašću i poslovnim svetom, sa neposrednom povezanošću sa interesima vladajućih struktura i institucija državne vlasti, ali i međunarodnih ekonomskih i političkih krugova.¹⁹⁾ Takođe, fenomen korupcije predstavlja onaj spoj između zakona i subjektivizacije! A tom spoju je zapravo posvećen veći deo oblasti pravne etike, shodno uvidima u različitu udžbeničku literaturu, ali se u argumentaciju etičnosti određene profesije, njeno odsustvo tretira kao konstitutivno. Za ovaj oblik je važna transgresija zakona. Deluje razočaravajuće, bar na prvi pogled, da autor jedne opsežne teorije subjekta, Alen Badiju, pribegavaju pozivanju na duhovnost, karakter i narodne tradicije:

„Naposletku, tu se može uočiti, u neku ruku, duhovni značaj kriminalnog podzemlja, koliko u romanima Dostojevskog toliko i u Šalamovim pričama, podjednako, avaj, pod Staljinom kao i pod carevima. Jeljcin, pokretan duhovnošću te vrste, izgurao je napolje nemoćnog civilizovanog čoveka i tako došao do onoga što je svima razumljivo: sveobuhvatne korupcije, čija je srž bila prodaja, u delovima i na komad, čitavog sovjetskog proizvodno aparata. Jeljcin je radio na tome da na scenu stupi jedna nova ličnost: milijarder u dolarima, netom potekao iz redova pokojne komunističke partije.”²⁰⁾

Ali u srodnom kontekstu Alen Badiju razlikuje tri preovlađujuća, tipično reaktivna tipa subjektiviteta u današnjem globalnom kapitalizmu. Pod „tipičnim subjektivitetom” Badiju podrazumeva psihičke forme, forme uverenja i afekta koje su proizvod savremenog sveta. To su: 1) zapadni subjektivitet „civilizovane” srednje klase, koji deli 14% onoga što dozvoljava oligarhija, a konstantno oscilira između samozadovoljstva i straha; 2) subjektivitet obuzeti „željom za zapadom – *le desir d'Occident*”, koji očajnički oponašaju „civilizovani” način života zapadne srednje klase; i (3) fašistički nihilisti, čija se zavist prema zapadu pretvara u ubilačku autodestruktivnu mržnju.²¹⁾

¹⁷⁾ Ibid, 217.

¹⁸⁾ Bjelajac, Ž., (2013). Organizovani kriminal, Univerzitet Privredna akademija Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, 25

¹⁹⁾ Ibid, 30-31.

²⁰⁾ Badiju, A., (2013). O mračnom slomu, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd, 15.

²¹⁾ Badiju, A., (2016). Naša nevolja dolazi izdaleka – naše zlo dopire nadaleko, Akademski knjiga, 43.

Ukoliko prihvatimo teoriju anomalije kao izvor operativnih hipoteza o konstitutivnom neskladu između poretka normi, u tom slučaju subjektivitet 2) nam je u eskplanatornom smislu najizdašniji, jer on predstavlja frustracionu mešavinu zavisti i revolta, koji se javljaju kada je reč o pokušaju da se usvoji ponašanje zapadne srednje klase, a da za tako nešto nedostaju sredstva. Dakle, reč je o anomaliji subjektiviteta. Rizičan i uzbuđljiv život iza maske žrtvovanja i posvećenosti veri, uz brojna materijalna zadovoljstva (seks, automobili, oružje...), čine da se sadašnje mafijaške korporacije koje trguje naftom, antikvitetima, pamukom i robljem, sastojе iz „mešavina smrtonosnog heroizma i zapadnjačke korumpiranosti materijalnim dobrima”²²⁾, a da su istovremeno „tradicionalističke” ili „fundamentalističke”.

Zaključne napomene o potrebi i funkciji etike

Dijagnoza vremena Karela Kosika je nedvosmislena: živimo u doba lumpenburžoazije i mafije. Zašto je mafija zanimljiva, koliko za Kosika, toliko i za nas? Kako smo se pojmom lumpenburžoazije bavili ranije, za sada ćemo navesti da sastoji iz poduzetništva, mafije i kriminalnog podzemlja uopšte.²³⁾ I nije tek moralni fenomen nego „društvena nužnost” nastala simbiozom neograničene gramzivosti i racionalnog proračunavanja:

„Moral je suvišan, ekonomski neproduktivan i gubitan. Kao surogat, umesto njega dolazi zbir dogovorenih pravila (regula) ponašanja i postupanja. To nastojanje podriva same temelje povesti, na kojima počiva antika, hrišćanstvo, prosvetiteljstvo.”²⁴⁾

Upravo o tome je reč! Kako je sam moral „neproduktivan”, njegovu „profesionalnost” obezbeđuju kodeksi. Kako su moralne norme unutrašnje, zakoni spoljašnji, onda se njihova normativnost može pripisati običajima poslovanja i dogovoru. Ukoliko oni nastupaju osnaženi spoljašnjom sankcijom, nepoštovanje etičkog kodeksa vodi gubitku licence za rad, to je znak da sa moralom nešto nije u redu. Kodeks kao zbornik pravila, propisa, zakona kojim se regulišu delovanja ljudi u jednoj oblasti, već nadilazi sferu etike. Svojim prisutnošću, lumpenburžoazija je stvorila klimu u kojoj su korupcija, mahinacije, kriminal normalnost, a etički kodeks je surogat nedostajuće moralnosti. Usled trke za funkcijama, imovinom, slavom, „korupcija je podignuta na drugu prirodu.”²⁵⁾

Milan Kangrga današnji svet vidi kao „kapitalističko-mafijaško-globalistički”. Iza upotrebne vrednosti nekog predmeta, njenog tehnološkog sjaja, funkcionalnosti, dizajna stoji senka razmenske vrednosti, istorija kao „krvavi mesarski panj” (Hegel). Kangrgin pojam istorije je identičan sa pojmom klasne istorije, istorije kao eksploatacije, ratova, pljačke, ugnjetavanja svih oblika potlačenih, te je više nego logično da iza „sjajne fasade” bogatstva, blještavila i bahatosti do neukusa stoji „paklenska vrednost”. Zato je kriminal je sklop i rezultat paklene nesloge, ne samo između različitih normi, nego i društva koje te norme stvara i fetišizuje dok parazitira na njihovom sukobu.²⁶⁾ Dok je takvog društva, potreba za pravnom etikom, kao i za svakom etikom, biće urgentna, baš kao i za – kriminalom.

²²⁾ Žižek, S., (2016). Napadi u Kelnu i karneval opscenosti, preuzeto sa <https://pecanik.net/napadi-u-kelnu-i-karneval-opscenosti/>

²³⁾ Kosik, K., (2007). O dilemama suvremene povijesti, Razlog, Zagreb, 288.

²⁴⁾ Ibid, 289.

²⁵⁾ Ibid, 295.

²⁶⁾ Kangrga, M. (2010). Spekulacija i filozofija, Službeni glasnik, Beograd, 348.

Srđan Damnjanović, PhD, Associate Professor
Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad
University Business Academy in Novi Sad

CRIME AS THE SUBJECT OF LEGAL ETHICS

Abstract:

In only a few decades, legal ethics has come a long and exciting way. Thanks to the influence of theoretical psychoanalysis and despite the differences that exist among ethical, moral and legal norms, legal ethics has become an independent subject. In short, crime represents a breakaway from different requirements and norms. Lacan's idea of law (i.e. „Law”, as he capitalizes the word) made the connection between the requirements and norms noticeable. Lacan doesn't aim at law in juridical sense, but at the fundamental principle that lies at the basis of all social relations and norms. Through criminal acts, subjects resolve their inner tensions, they become active and obtain identity, in spite of different and contradictory norms and requirements. We will try to clarify not only the relationship among different norms, but also the divergence between the requirements imposed by the society and the ways they are met (anomie theory). From the legal-ethical point of view, a community is evaluated neither according to the laws it issues nor the customs it inherits, and even less according to the ethical beliefs, but according to transgression.

Key words: *Name-of-the-father, patricide, Law, passage à l'acte, crime*

LITERATURA

1. Aristotel, (2003). Nikomahova etika, Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
2. Badiju, A., (2013). O mračnom slomu, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd
3. Badiju, A., (2016). Naša nevolja dolazi izdaleka – naše zlo dopire nadaleko, Novi Sad, Akademska knjiga
4. Bjelajac, Ž., (2013). Organizovani kriminal, Novi Sad, Univerzitet Privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe.
5. Đukić, I., (2015). „Vujošević: Ovi «navijači» su sramota za Partizan, neka nauče nešto uz film «Kum»», Sportal.rs 21.11.2015 <https://sportal.blic.rs/kosarka/domaca-kosarka-i-aba/vujosevic-ovi-navijaci-su-sramota-za-partizan-neka-nauce-nesto-uz-film-kum/2022042621020757228>.
6. Gidens, E. (2003). Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd
7. Grozdić, B., Pavlović, Z. (2017), Uvod u pravnu etiku, Novi Sad, Univerzitet Privredna akademija
8. Jameson, F., (1979). Reification and Utopia in Mass Culture, Social Text, no. 1, 130-148
9. Kangrga, M., (2010). Spekulacija i filozofija, Službeni glasnik, Beograd
10. Kelzen, H., (1991). Opšta teorija prava i države, Beograd, Arhiv za pravne i društvene nauke
11. Kosik, K., (2007). O dilemama suvremene povijesti, Razlog, Zagreb,
12. Lacan, J., (2005). Écrits, London and New York, Routledge, Taylor & Francis e-Library
13. Platon, (1990). Zakoni. Epinomis, Beograd, Bigz.

14. Radosavljević, R., (2007), Nikada nisam bio nikakav plejboj (Intervju sa Draganom Džajićem), *Novosti* 12. maj 2007, <https://www.novosti.rs/vesti/scena.147.html:197929-Nikada-nisam-bio-nikakav-plejboj>
15. Salecl, R., (1993). Crime as a mode of subjectivization: Lacan and the law. *Law Critique* 4, 2–20
16. Tadić, Lj., (1983), *Filozofija prava*, Zagreb, Naprijed
17. Teofrast., (2002), *Karakter*, Beograd, Mono&Mañana press
18. Žižek, S., (2008), *O nasilju*, Zagreb, Naklada Ljevak d.o.o.
19. Žižek, S., (2016). *Napadi u Kelnu i karneval opscenosti*, preuzeto sa <https://pescanik.net/napadi-u-kelnu-i-karneval-opscenosti/> (22.01.2022)